

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кафедра філософії

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ФІЛОСОФІЯ»**

Рівень вищої освіти – третій освітньо-науковий рівень

Ступінь вищої освіти – доктор філософії

Галузь знань – 08 «Право» / 29 «Міжнародні відносини»

Спеціальність – 081 «Право» / 293 «Міжнародне право»

Харків – 2020

Робоча програма навчальної дисципліни «Філософія»: галузь знань 08 «Право» / 29 «Міжнародні відносини», спеціальність 081 «Право» / 293 «Міжнародне право», освітньо-кваліфікаційний рівень третій (доктор філософії). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020. 22 с.

Розробники:

Данильян Олег Геннадійович – завідувач кафедри філософії, доктор філософських наук, професор;

Дзьобань Олександр Петрович – професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор;

Калиновський Юрій Юрійович – професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор;

Затверджено на засіданні кафедри філософії
(протокол № 17 від 23.06. 2020 р.)

Завідувач кафедри _____ О. Г. Данильян

З М І С Т

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Очікувані результати навчання.....	5
3. Програма навчальної дисципліни.....	7
4. Обсяг і структура навчальної дисципліни.....	15
5. Теми лекційних і практичних занять.....	16
5.1. Теми лекційних занять.....	16
5.2. Теми практичних занять.....	17
6. Форми педагогічного контролю, засоби та критерії оцінювання результатів навчання	18
7. Інформаційне забезпечення навчальної дисципліни.....	20

1. Опис навчальної дисципліни

Робоча програма навчальної дисципліни «Філософія» розроблена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки докторів філософії, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право» / 293 «Міжнародне право».

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень освіти	Дидактична структура навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 6	Галузь знань – 08 «Право» / 29 «Міжнародні відносини»	Обов'язкова	Обов'язкова
Модулів – 2		Рік підготовки: 1-й	Рік підготовки: 1-й
		семестр	семестр
Загальна кількість годин – 180		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2-4, самостійної роботи – 8-10	Спеціальність – 081 «Право» / 293 «Міжнародне право»	Лекції	Лекції
		52 год.	52 год.
	Практичні заняття	Практичні заняття	
	8 год.	–	
	Освітньо-науковий рівень – третій (доктор філософії)	Самостійна робота	Самостійна робота
		120 год.	128 год.
		Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)	Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)

Мета навчальної дисципліни – оволодіння загальнонауковими (філософськими) компетентностями, спрямованими на формування системного наукового світогляду, надання фундаментальних філософських знань для реалізації світоглядної, методологічної, гносеологічної, аксіологічної функцій філософії, усвідомлення цінності духовної культури, її єдності й цілісності на підставі вивчення багатства світової філософії, творчого аналізу сучасної філософської літератури, забезпечення глибокого розуміння специфіки філософського осмислення соціокультурних феноменів, формування високої світоглядно-методологічної культури дослідника.

Завдання:

– забезпечити формування системних знань щодо головних проблем та ідей сучасної світової й вітчизняної філософії, історії їх становлення, основних парадигм філософствування; знати основні закони, категорії, поняття і принципи філософії, особливості їх виявлення в житті суспільства;

– поглибити знання основних категорій, понять і концепцій онтології, антропології, аксіології та гносеології, особливостей їх виявлення в житті

суспільства і юридичній практиці, шляхів пізнання світу, функцій філософії у соціальному, науковому та практичному пізнанні, умов формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження життя, природи, культури тощо;

– розвинути у здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії сучасне системне наукове мислення;

– забезпечити оволодіння системою філософських знань, які виступають методологічними засобами для аналітико-синтетичного дослідження природних та соціальних явищ;

– удосконалити у здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії високі моральні якості, зразки поведінки, які засновані на цінностях загальнолюдської моральності та національних традиціях, професійну свідомість і почуття відповідальності за виконання соціального обов'язку у сфері права;

– розвинути критичне мислення та здатність до наукового аналізу соціально-економічних, політико-правових, духовно-культурних процесів у світі й українському суспільстві.

Кореквізити: «Форми (джерела) права».

Постреквізити: «Організація та методологія наукових досліджень», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Форми (джерела) права».

Мова навчання – українська.

2. Очікувані результати навчання з дисципліни

У результаті засвоєння навчальної дисципліни здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії повинен демонструвати такі результати навчання:

1.	Виявляти стійкі знання й розуміння основних принципів формування ціннісних основ суспільного й правового життя на внутрішньо-суспільному й міждержавному рівнях
2.	Застосовувати історичний досвід філософської рефлексії прав людини та її свобод
3.	Екстраполювати надбання філософів-класиків на правову сферу
4.	Знати основні засади кореляції сутності людини і способів нормативного регулювання суспільних відносин
5.	Обґрунтовувати свої світоглядні позиції на підставі історико-філософських зразків
6.	Демонструвати знання генези позитивного права і його диференціації
7.	Усвідомлювати сутність основних історичних підходів до наукового дослідження текстової інформації
8.	Демонструвати здатність реалізовувати на практиці праксеологічну функцію філософії
9.	Демонструвати знання смислу ідей правової держави, правового суспільства й справедливості

10.	Знати концептуальні основи системного підходу до дослідження правової реальності
11.	Визначати й виокремлювати основні особливості й характерні риси соціальних інститутів
12.	Знання основних принципів кореляції сутності людини і способів розуміння її прав і обов'язків
13.	Демонструвати здатність характеризувати основні сфери життєдіяльності суспільства як системи
14.	Знати особливості біо-психо-соціальної природи людини та співвідношення вказаних складових у розуміння людини як громадянина
15.	Знати концептуальні основи структурно-функціонального підходу до дослідження правової реальності
16.	Знати основні форми фіксації і формалізації знань
17.	Застосовувати методи наукового дослідження у правовій сфері
18.	Уміти здійснювати переходи від емпіричного рівня пізнання до теоретичного

Навчальна дисципліна забезпечує набуття здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії результатів навчання, визначених освітньо-науковою програмою «Право», а саме:

Загальних компетентностей:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання в професійній діяльності у стандартних та нестандартних ситуаціях.

ЗК5. Уміння грамотно і точно формулювати та висловлювати свої позиції, належним чином їх обґрунтовувати.

ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК11. Здатність приймати неупереджені і вмотивовані рішення.

ЗК12. Здатність визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб.

ЗК14. Здатність до креативності у предметно-практичній діяльності відповідно до соціальних статусів и модусів.

Спеціальних компетентностей:

СК1. Здатність формулювати наукову проблему, робочі гіпотези досліджуваної проблеми, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики.

СК2. Уміння збирати, опрацьовувати та аналізувати правові джерела (нормативні акти, доктринальні джерела, судову практики).

СК7. Вміння формулювати та обґрунтовувати юридичні висновки, пропозиції, рекомендації.

СК9. Ведення діалогу й аргументування під час наукових і ділових дискусій, переговорів, судових дебатів, публічного виступу в судах та інших органах.

Програмних результатів навчання:

ПРН2. Вміти застосовувати принципи наукової та професійної етики.

ПРН5. Вміти спілкуватися в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в галузі наукової та професійної діяльності, в тому числі і на міжнародному рівні, демонструючи системний науковий світогляд та культурний кругозір.

ПРН6. Вміти збирати, обробляти та аналізувати теоретичні та прикладні дослідження провідних зарубіжних вчених; формулювати мету власного наукового дослідження як складову загальноцивілізаційного процесу.

ПРН7. Вміти здійснювати процедуру встановлення інформаційної цінності джерел шляхом порівняльного аналізу з іншими джерелами.

ПРН9. Здійснювати професійну презентацію результатів своїх досліджень на міжнародних наукових конференціях, семінарах, практично використовувати філософську термінологію у науковій, інноваційній діяльності та педагогічній діяльності.

ПРН12. Вміти спілкуватись в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури

Тема 1. Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві.

Світогляд і філософія. Поняття світогляду. Структура, риси, суспільно-історичний характер світогляду та його роль у житті суспільства. Класифікація світогляду. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія і філософія. Філософія як теоретична основа світогляду та загальна методологія наукового пізнання. Філософія, її предмет і структура. Специфіка філософського освоєння дійсності. Типи філософствування. Основні розділи філософії: історія філософської думки, онтологія, феноменологія, філософія розвитку, гносеологія, епістемологія, соціальна філософія, філософська антропологія, філософська аксіологія, філософія історії. Головні теми філософських думок: людина і світ, мислення й буття, духовне й тілесне. Проблема основного питання філософії. Функції філософії: світоглядна, фундаментальна, методологічна, гносеологічна, логічна, виховна, аксіологічна, інтегративна, критична, регулятивна, прогностична. Роль філософії у суспільному житті та самопізнанні людини. Мета вивчення філософії як навчальної дисципліни. Місце й роль філософії у підготовці юристів.

Тема 2. Філософія Стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.

Історичні передумови, час і місце виникнення філософії. Універсалізм філософії Стародавності. Передумови філософії у Стародавній Індії. Ведична література про людину, її походження та існування. Упанішади. Людина та світ в ортодоксальній (санкья, ньяя, міманса, веданта, йога, вайшешика, міманса) і неортодоксальній (локаята, джайнізм, буддизм) течіях. Зародження філософії у Стародавньому Китаї. Конфуцій про людину та її виховання. Даосизм про основи буття й ідеал мудреця. Особливості філософствування у Стародавньому Китаї. Антична філософія, її особливості, періодизація та значення для формування європейської культури. Основні проблеми й ідеї натурфілософського періоду античної філософії (мілетська школа, Геракліт, Парменід, піфагорійці, елеати, атомісти). Класична давньогрецька філософія: шлях до людини – філософські вчення софістів і Сократа. Об'єктивний ідеалізм Платона. Філософія Аристотеля: основні ідеї та їх вплив на світову філософію. Криза класичної античної філософії. Філософія еллінізму: кініки, скептики, епікуреїзм, стоїцизм і неоплатонізм.

Тема 3. Філософія середньовіччя, її особливості.

Виникнення середньовічної парадигми західноєвропейської філософії. Джерела та основні проблеми середньовічної філософії, етапи її розвитку. Християнство як світоглядне підґрунтя середньовічної філософії. Позитивний та негативний напрями в апологетиці. Проблема християнської віри (Юстин, Афінагор, Тертуліан). Релігійний характер філософської думки: ідея Бога. Патристика. Філософське вчення А. Блаженного про природу та людину. І. С. Еріугена про “розділення природи”. Рання схоластика. А. Кентерберійський про онтологічне доведення буття Бога. Філософські погляди І. Росцеліна та П. Абеляра. Класична схоластика. Вчення Ф. Аквінського про співвідношення віри й розуму, про єдність душі й тіла, про двоїстість істини. Суперечки щодо природи універсалій: реалізм і номіналізм. Д. Скотт про свободу волі. В. Оккам про необхідність дослідження природи і людини. Екзистийно-містична лінія середньовічної філософії: рання німецька філософія (Й. Екхарт, Й. Таулер, Й. Рейсбрук), містичний пантеїзм.

Тема 4. Західноєвропейська філософія епохи Відродження та Реформації.

Характерні риси епохи Відродження. Гуманізм і проблема людської індивідуальності (Данте, Ф. Петрарка, Л. Валла, М. Монтень та ін.). Ренесансний антропоцентризм як апологія свободи. Взаємозв'язок Ренесансу та Реформації. Натурфілософські ідеї у філософії Відродження. М. Кузанський про людину як центр космічної ієрархії буття. Гуманістичні ідеї Е. Роттердамського. Природознавчі досягнення М. Коперніка, Й. Кеплера, Парацельса. Творчість Леонардо да Вінчі. Злам середньовічного уявлення про Землю як центр універсуму і про людину як царя природи (Г. Галілей). Пантеїзм Дж. Бруно. Скептицизм М. Монтеня. Соціально-

політичні теорії Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Мора, Т. Кампанелли та ін.

Філософія періоду Реформації. Філософські ідеї лідерів реформації М. Лютера, У. Цвінглі, Ж. Кальвіна та ін.

Тема 5. Західноєвропейська філософія Нового часу та епохи Просвітництва.

Особливості епохи Нового часу. Формування нової парадигми філософствування та її характерні риси. Наукова революція XVII ст. та проблема методу пізнання. Раціоналізм та емпіризм. Емпіризм Ф. Бекона: розробка нової моделі науки, емпіричного методу і розкриття причин помилок у пізнанні. Механістичний матеріалізм Т. Гоббса, його вчення про державу. Сенсуалізм Дж. Локка, його теорія про первинні й вторинні якості, вчення про природні права людини, суспільний договір. Філософський раціоналізм Р. Декарт, його погляди на наукове пізнання. Б. Спіноза: досвід побудови моністичної філософії та його поняття субстанції. Філософія Г.В. Лейбніца: плюралістична монадологія та наперед установлена гармонія. Суб'єктивно-ідеалістичні теорії XVIII ст. (Дж. Берклі, Д. Юм.). Деїстична лінія французького Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо). Французькі матеріалісти XVIII ст., їх вчення про матерію, пізнання, людину і суспільство (К.А. Гельвецій, П. Гольбах, Ж. Ламетрі, Д. Дідро).

Тема 6. Німецька класична філософія.

Особливості та характерні риси німецької класичної філософії, її місце в історії філософської думки. Теоретична філософія І.Канта, "коперніканський переворот" у теорії пізнання. Практична філософія І.Канта: дуалізм світу людського буття – природний і моральний. Сутність категоричного імперативу. «Практична» філософія Й. Г. Фіхте. Філософія тотожності Ф. В. Шеллінга. Раціональний об'єктивний ідеалізм Г. В. Ф. Гегеля, його філософська система і метод. Погляди Гегеля на природу, суспільство, людину та закономірності їх розвитку. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха. Людина як природна, чуттєво-тілесна істота. Вплив ідей німецької класичної філософії на європейську культуру.

Тема 7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.

Виникнення некласичних філософських учень. Плюралізм течій сучасної філософії. Проблема людини як одна із суттєвих рис сучасної філософії. Ірраціоналістична настанова філософії життя. Проблема нераціонального (воля, почуття, інтуїція, несвідоме). Світ як воля й уявлення (А. Шопенгауер). Філософія волі до влади Ф. Ніцше. Концепція творчої еволюції А. Бергсона. Феноменологічна філософія про світ людського життя. Основи феноменології Е. Гусерля. Вплив феноменології на сучасну філософію. Зародження екзистенціалізму (С. К'єркегор). Екзистенціалізм М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, А. Камю, К. Ясперса. Головна онтологічна проблема екзистенціалізму. Людина в загальній структурі буття. Сенс існування. Проблема свободи. Філософська герменевтика (Ф.Шлейєрмахер,

Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор та ін): від тлумачення текстів до тлумачення людського буття. Антропологічна філософія. М. Шелер про природу людини та її місце у Всесвіті. Послідовники Шелера в пошуках сутнісних рис людини (Г. Плеснер, А. Гелен). Психологія З. Фрейда. Структура психіки за Фрейдом. Погляди представників неофрейдизму (К.Г. Юнг, А. Адлер, В. Райх, Е. Фромм). Позитивістська тенденція в сучасній світовій філософії. Класичний позитивізм (О. Конт, Г. Спенсер). Емпіріокритицизм Е. Маха. і Р. Авенаріуса та їх погляди на філософію як теорію пізнання. Неопозитивістські концепції методології науки: логічний позитивізм (М. Шлік, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап), логічний негативізм (К. Поппер), аналітична філософія (Б. Рассел, Дж. Мур). Постпозитивізм (І. Лакатос, Т. Кун, П. Фейєрабенд). Комунікативна філософія. Трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля. Теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса. Філософія постмодерну (Ж. Ф. Ліотар, Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Деррида). Еволюція релігійної філософії у ХХ ст. Неотомізм, його антропоцентрична переорієнтація. Персоналізм. Особистість як унікальна суб'єктивність, шляхи її самореалізації. Тейєрдизм як спроба узгодити релігійний світогляд та сучасну науку. Філософії марксизму, її основні ідеї. Концепція матеріалістичної діалектики, її зміст. Матеріалістичне розуміння історії. Неомарксизм. Російська релігійна філософія ХІХ – поч. ХХ вв., її характерні риси. Історіософія П. Чаадаєва. Слов'янофіли та західники. Філософія всеєдності (В. Соловйов). Проблема віри і розуму (П. Флоренський, С. Булгаков, С. Франк).

Тема 8. Філософські ідеї у культурі Київської Русі.

Передумови виникнення та поширення філософських ідей у Київській Русі (християнізація, розвиток писемності й літератури та ін.). Вплив антично-візантійської й західноєвропейської середньовічної філософії на становлення культури Київської Русі. Творчість Іларіона, Кирила Туровського, Даниїла Заточника, Володимира Мономаха та ін. Специфіка філософського світогляду давніх русичів: синкретизм., поліфонія, теїстичність, етизація, історіософічність. Розуміння філософії як “любові до мудрості”. Проблема ставлення людини до Бога. Християнський антропоцентризм.

Тема 9. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (ХV – ХVІІ ст.).

Загальна характеристика епохи. Основні риси Відродження в Україні. Розвиток науки, культури та світської освіти. Поширення ідей гуманізму в Україні. Виникнення книгодруку старослов'янською мовою. Виникнення Острозької колегії. Становлення українського неоплатонізму ХІV-ХVІ ст. Зародження професійної філософії. Специфіка реформації в Україні. Боротьба проти догм католицизму, обґрунтування православної догматики: Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський та ін. Творчість релігійних полемістів І. Вишенського, С. Зизанія, З. Копистенського, Й. Борецького, Г. Смотрицького.

Тема 10. Філософія українського Просвітництва. Києво-Могилянська академія.

Становлення Просвітництва на Україні, його характерні риси та етапи розвитку. Києво-Могилянська академія, її вплив на філософську думку українського та інших народів (Ф. Прокопович, С.Яворський, Г. Кониський та ін.). Проблеми ставлення людини до Бога, природи й духу, простору й часу, місця людини у Всесвіті. Раціоналістичний напрям філософських пошуків у Києво-Могилянській академії, їх морально-гуманістична проблематика. Поширення філософських здобутків Академії за межами України. Г.С. Сковорода, його життя та філософія. Співвідношення теорії і практики. Філософська концепція про три світи та дві натури. Вчення про людину. “Внутрішня людина”. Самопізнання. “Філософія серця”, її вплив на світову філософську думку. Вчення про пізнання. Концепція “сродної” праці.

Тема 11. Українська філософія ХІХ – ХХ ст. у контексті світової філософської думки.

Особливості української духовності на межі ХІХ – ХХ ст. Проблеми людини й нації у творчості Кирило-Мефодіївського товариства. “Філософія серця” П. Юркевича. Екзистенціальні мотиви у творчості П. Юркевича. Вплив “філософії серця” на формування російської та української філософії. В. Вернадський про феномен життя, Всесвіт, людство і ноосферу. Вплив поглядів В. Вернадського на світову філософську думку. “Філософія серця” й російськомовна школа “київського гуманізму” (Л. Шестов, В. Зінковський, М. Бердяєв, С. Франк та ін.). Філософія І. Франка, вплив марксизму й позитивізму на її формування. Філософські погляди Л. Українки, П. Грабовського і М. Коцюбинського. Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова, їх вплив на розвиток слов'янського менталітету. Д. Чижевський про чинники формування української духовності. Вплив Д. Чижевського на європейську духовну культуру. Філософські погляди української діаспори щодо особливості української ментальності.

Модуль 2. Основні проблеми сучасної філософії

Тема 12. Філософський зміст проблеми буття.

Онтологія, її основні проблеми та категоріальні визначення. Головні онтологічні категорії (буття і ніщо, сутність і існування тощо). Типи онтології: монізм, дуалізм, плюралізм. Виникнення і філософський смисл проблеми буття, її історичне усвідомлення. Сучасна філософська думка щодо сутності буття. Категорія “буття”, її суть і специфіка. Основні форми буття. Діалектика буття. Роль категорії “субстанція” для визначення онтологічних основ і способів буття світу. Матерія як об'єктивна реальність. Головні філософські й природничо-наукові уявлення про матерію. Сучасна наука про складну систему організації матерії та її властивості. Віртуальна реальність – нова форма буття. Матерія і рух. Становлення, зміна, розвиток. Головні форми розвитку матерії. Простір і час як форми існування матерії. Еволюція

уявлень про простір і час. Напрямок часу. Нескінченність часу і простору. Просторово-часовий континуум для різних форм руху матерії. Феномен соціального простору. Поняття “світ” і “картина світу”. Буденна, світоглядна та наукова картина світу, їх відмінність та історично-мінливий характер. Сучасні наукові моделі розвитку світу.

Тема 13. Свідомість: онтологічний статус.

Походження та сутність свідомості як філософська проблема. Головні концепції походження свідомості. Античне, середньовічне і новоєвропейське розуміння свідомості. Генезис свідомості. Відображення як найбільш загальна властивість матерії, його природа і форма. Розвиток форм відображення. Свідомість як вища форма відображення. Свідомість як форма регулювання і необхідна умова життєдіяльності людини, її суспільна природа, сутність і функції. Свідомість як функція мозку, як відбиття дійсності. Самосвідомість, її форми і структура, предметність і рефлексивність. Феномен несвідомого, його природа і функції. Несвідоме як психічний феномен. Структура несвідомого. Структура свідомості. Свідомість як діяльність і сукупність знань. Воля як універсальний регулятор свідомої діяльності. Прийняття рішень. Пам'ять – здібність зберегти, відтворити досвід. Свідомість і мова. Природна і штучна мова, їх співвідношення. Проблема штучного інтелекту. Специфіка юридичної мови. Функції свідомості. Фундаментальна роль категорії “свідомість” у філософії, її методологічне значення для пізнання природи, суспільства і людської діяльності.

Тема 14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.

Діалектика як вчення про розвиток і метод пізнання. Історичні форми діалектики. Поняття “категорія”, “закон”, “принцип”. Діалектика як система принципів, законів, категорій. Об'єктивна і суб'єктивна діалектика. Принципи діалектики. Принцип загального зв'язку. Поняття “відношення”, “зв'язок”, “взаємодія”. Принцип розвитку. Поняття “зміна”, “рух”, “розвиток”. Саморух і саморозвиток. Закони діалектики: закон діалектичної суперечливості, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон заперечення заперечення. Категорії діалектики. Одиичне, особливе і загальне. Явище і сутність. Форма і зміст. Частина і ціле. Елемент, структура, система. Причина й наслідок. Необхідність і випадковість. Можливість і дійсність. Свобода й необхідність. Методологічне значення законів і категорій діалектики для юридичної теорії і практики. Альтернативи діалектики. Традиційні (класичні) альтернативи діалектики: метафізика, догматизм, релятивізм, софістика і еkleктика. Модифікація діалектики в сучасних філософських доктринах (некласичні концепції діалектики: “трагічна діалектика”, “діалектична теологія”, або “теологія кризи”, “негативна діалектика”). Синергетика.

Тема 15. Пізнання, проблема істини.

Пізнання в контексті людського існування. Зародження гносеологічної

проблематики в історії філософської думки. Головне питання гносеології. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Людина як суб'єкт пізнання: проблема інтросуб'єктивності. Форми пізнавальної діяльності. Буденне, релігійне, художнє пізнання. Види пізнавальної діяльності: чуттєве й раціональне, емпіричне й теоретичне, їх основні форми і способи взаємодії. Проблема істини у філософії і науці. Діалектика абсолютної і відносної істини. Конкретність істини. Критерії істини в ціннісно-орієнтуєчому пізнанні. Істина і метод пізнання. Істина в судових рішеннях. Буття як діяльність. Проблема практики в філософії. Структура практики. Принцип визначальної ролі практики в пізнанні. Практика як головний критерій істини. Необхідність і свобода в практичній діяльності. Проблема вибору. Особливості соціального пізнання, його концепції. Людина і суспільство як об'єкти соціального пізнання.

Тема 16. Філософське розуміння суспільства.

Філософія суспільства. Поняття “суспільство”. Основні підходи до розуміння суспільства: релігійно-міфологічні, натуралістичні, ідеалістичні та ін. Соціальна концепція марксизму. Теорія соціальної дії (М. Вебер, Т. Парсонс). Концепція методологічного індивідуалізму (Г. Зіммель, К. Поппер та ін.). Принципи наукової концепції суспільства. Суспільство як саморозвинена система. Соціальна структура суспільства: суб'єкти суспільства; суспільні відносини; соціальні інститути; діяльність як специфічний засіб існування соціального. Суспільство як система органічно пов'язаних сфер життєдіяльності людей. Сфери суспільного життя (економічна, духовна, соціальна, політична): сутність, зміст і взаємодія.

Розвиток суспільства як закономірний історичний процес. Суспільні закони, їх особливості, класифікація і механізм дії. Сучасні концепції суспільного розвитку: інформаційного суспільства, індивідуалізованого суспільства, неопатримоніального суспільства. Глобальні проблеми людства і перспективи техногенної цивілізації.

Тема 17. Людина як предмет філософського аналізу.

Людина як предмет антропології. Проблема людини в історії філософії. Людина і Космос в античній філософії. Людина і Бог: релігійна антропологія. Антропоцентризм і гуманізм епохи Відродження. Філософія розуму Нового часу. Людина-машина (Ламетрі). Філософська антропологія (М. Шелер, А. Гелен, Х. Плеснер). Антропологічна константа ХХ ст. (П. Тейяр де Шарден, М. Хайдеггер, К. Ясперс, Й. Хейзинга, Е. Кассіер, Ж. Лакан, А. Камю, Ж.-П. Сартр). Основні концепції походження людини: релігійна (теологічна), космічна, еволюційна (дарвінізм), антропосоціогенез. Антропосоціогенез, його комплексний характер та основні фактори: праця, спілкування, мова. Генезис праці, знаряддева діяльність, виробництво. Роль мови в процесі антропосоціогенезу. Філософська проблема природи й сутності людини. Людина як єдність вітального, соціального і духовного. Неспроможність біологізаторської та соціологізаторської редукції у трактуванні людини. Проблема життя і смерті у філософії. Право людини на

гідне життя. Біологічні й соціальні межі життя. Проблема евтаназії.

Тема 18. Особистість і суспільство.

Зміст значення людського виміру в соціальних процесах сучасної епохи. Зміст понять: людина, індивід, особистість. Особистість як предмет соціального середовища та індивідуального вибору, її соціальні ролі у суспільстві. Типи особистості. Історичні типи взаємовідносин людини й суспільства. Соціальне буття людини як єдність індивідуального і суспільного буття. Діалектика історичної необхідності свободи і відповідальності особи в суспільному розвитку, їх взаємна обумовленість. Неспроможність протиставлення свободи й необхідності. Історичний детермінізм і свобода вибору в діяльності людини. Зростання свободи особи як критерій суспільного прогресу.

Тема 19. Духовне життя суспільства і культура.

Духовна діяльність, її особливості. Поняття “духовне життя суспільства”. Елементи духовного життя суспільства та їх взаємозв’язок. Духовне виробництво, духовні потреби, суспільна свідомість. Суспільна свідомість та суспільне буття. Зміст і структура суспільної свідомості, її закономірності. Діалектика науково-теоретичного і буденно-психологічного рівнів свідомості. Форми суспільної свідомості. Політична свідомість і діяльність. Правосвідомість. Мораль як регулятор життєдіяльності. Специфіка релігійної свідомості. Взаємодія форм суспільної свідомості. Культура як специфічна соціальна реальність і підґрунтя людського існування. Суспільні детермінанти й можливість входження людини в культуру. Субкультура та її різновиди. Правова культура. Маргінальна культура. Східна і західна моделі культури, їх взаємовпливи. Національна культура і сучасна цивілізація. Зміст і головні риси інформаційної цивілізації. Різноманітність форм цивілізації.

Тема 20. Сенс і спрямованість історії.

Філософія історії, її предмет, структура і функції. Розвиток поглядів на історію у філософській думці. Сучасні концепції філософії історії: гносеологічна концепція (В. Дільтей, Г. Зіммель, Р. Коллінгвуд), онтологічна концепція (Р. Мель, Р. Арон та ін.), аксіологічна концепція (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), технократичні концепції (Д.Белл, Е.Тоффлер, З.Бжезинський та ін.). Проблема сенсу і спрямованості історичного процесу. Формаційна концепція (К.Маркс). Концепції локальних цивілізацій (М. Данилевський, О. Шпенглер, П. Сорокін). Монадний підхід. Постановка питання про “кінець історії” у новітній філософії (Ф. Фукуяма). Теорії цивілізаційного фіналізму, циклізму і катастрофізму. Людина як суб’єкт історичного процесу. Об’єктивне і суб’єктивне в соціально-історичному процесі. Стихійне і свідоме в історії. Закони і рушійні сили історії. Ідея історичного прогресу (І.Валлерстайн). Суспільні ідеали і прогрес. Майбутнє людства як предмет дослідження і прогнозування. Історичні типи суспільного прогресу. Критерії прогресу. Глобалістичні та антиглобалістичні тенденції сучасної цивілізації.

4. Обсяг і структура навчальної дисципліни

Тема навчальної дисципліни	Обсяг у годинах							
	Очна форма				Заочна форма			
	Усього	У тому числі			Усього	У тому числі		
		Л	ПЗ	СР		Л	ПЗ	СР
Модуль 1. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури.								
1. Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві.	8	2	0	6	8	2	0	6
2. Філософія стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.	14	6	2	6	14	6	2	6
3. Філософія Середньовіччя, її особливості.	5	1	0	4	5	1	0	4
4. Західноєвропейська філософія епохи Відродження та Реформації.	5	1	0	4	5	1	0	4
5. Західноєвропейська філософія Нового часу та епохи Просвітництва.	10	4	0	6	10	4	0	6
6. Німецька класична філософія.	8	2	0	6	8	2	0	6
7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.	22	8	2	12	22	8	2	12
8. Філософські ідеї у культурі Київської Русі.	5	1	0	4	5	1	0	4
9. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (XV – XVII ст.).	5	1	0	4	5	1	0	4
10. Філософія українського Просвітництва. Києво-Могилянська академія.	5	1	0	4	5	1	0	4
11. Українська філософія XIX – XX ст. у контексті світової філософської думки.	5	1	0	4	5	1	0	4
<i>Разом:</i>	92	28	6	60	92	28	6	60
Модуль 2. Основні проблеми сучасної філософії.								
12. Філософський зміст проблеми буття.	10	4	0	6	10	4	0	6
13. Свідомість: онтологічний статус.	10	4	0	6	10	4	0	6
14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.	16	4	2	10	16	4	2	10
15. Пізнання, проблема істини.	14	4	2	8	14	4	2	8
16. Філософське розуміння суспільства.	8	2	0	6	8	2	0	6

17. Людина як предмет філософського аналізу.	7	1	0	6	7	1	0	6
18. Особистість і суспільство.	7	1	0	6	7	1	0	6
19. Духовне життя суспільства і культура.	8	2	0	6	8	2	0	6
20. Сенс і спрямованість історії.	8	2	0	6	8	2	0	6
<i>Разом</i>	88	24	4	60	88	24	4	60
Усього годин / кредитів ECTS	180 / 6,0	52	8	120	180 / 6,0	52	8	120

5. Теми лекційних і практичних занять

5.1. Теми лекційних занять

Темати навчальної дисципліни	Темати лекцій	Обсяг у годинах	
		Очна форма	Заочна форма
Модуль 1. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури.			
1. Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві.	1. Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві.	2	2
2. Філософія стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.	2. Філософія стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.	6	6
3. Філософія Середньовіччя, її особливості.	3. Філософія Середньовіччя, її особливості.	1	1
4. Західноєвропейська філософія епохи Відродження та Реформації.	4. Західноєвропейська філософія епохи Відродження та Реформації.	1	1
5. Західноєвропейська філософія Нового часу та епохи Просвітництва.	5. Західноєвропейська філософія Нового часу та епохи Просвітництва.	4	4
6. Німецька класична філософія.	6. Німецька класична філософія.	2	2
7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.	7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.	8	8
8. Філософські ідеї у культурі Київської Русі.	8. Філософські ідеї у культурі Київської Русі.	1	1
9. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (XV – XVII ст.).	9. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (XV – XVII ст.).	1	1
10. Філософія українського Просвітництва. Києво-Могилянська академія.	10. Філософія українського Просвітництва. Києво-Могилянська академія.	1	1
11. Українська філософія XIX – XX ст. у контексті світової філософської думки.	11. Українська філософія XIX – XX ст. у контексті світової філософської думки.	1	1

Модуль 2. Основні проблеми сучасної філософії.			
12. Філософський зміст проблеми буття.	12. Філософський зміст проблеми буття.	4	4
13. Свідомість: онтологічний статус.	13. Свідомість: онтологічний статус.	4	4
14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.	14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.	4	4
15. Пізнання, проблема істини.	15. Пізнання, проблема істини.	4	4
16. Філософське розуміння суспільства.	16. Філософське розуміння суспільства.	2	2
17. Людина як предмет філософського аналізу.	17. Людина як предмет філософського аналізу.	1	1
18. Особистість і суспільство.	18. Особистість і суспільство.	1	1
19. Духовне життя суспільства і культура.	19. Духовне життя суспільства і культура.	2	2
20. Сенс і спрямованість історії.	20. Сенс і спрямованість історії.	2	2
<i>Усього</i>		52	52

5.2. Теми практичних занять

Теми навчальної дисципліни	Теми практичних занять	Обсяг у годинах	
		Очна форма	Заочна форма
Модуль 1. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури.			
2. Філософія стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.	2. Філософія стародавності. Зародження основних парадигм філософствування.	2	2
7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.	7. Гуманістичні тенденції розвитку сучасної філософії. Діалог філософських доктрин.	2	2
Модуль 2. Основні проблеми сучасної філософії.			2
14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.	14. Концепції розвитку світу, людини, пізнання. Типи діалектики, її зміст і функції.	2	2
15. Пізнання, проблема істини.	15. Пізнання, проблема істини.	2	2
<i>Усього</i>		8	8

6. *Форми педагогічного контролю, засоби та критерії оцінювання результатів навчання*

1. Поточний контроль знань.

Оцінювання знань здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється на основі результатів поточного контролю (ПК). Загальним об'єктом оцінювання знань здобувачів є відповідні частини навчальної програми дисципліни, засвоєння яких перевіряється під час ПК. Завданням ПК є перевірка розуміння та засвоєння навчального матеріалу, здатності осмислити зміст окремих тем чи розділу, умінь застосовувати отримані філософські знання при вирішенні професійних завдань. Об'єктами ПК знань є: систематичність та активність роботи на лекціях, семінарських заняттях (відвідування відповідних форм навчального процесу, активність та рівень знань при обговоренні питань), виконання контрольних завдань, інші форми робіт. Оцінювання результатів ПК здійснюється викладачем наприкінці вивчення навчальної дисципліни.

2. Підсумковий контроль знань.

Підсумкове оцінювання рівня знань здобувачів здійснюється на основі результатів поточного ПК та підсумкового контролю знань (ПКЗ) за 100-бальною шкалою. Завдання, що виносяться на ПКЗ оцінюються від 0 до 60 балів. ПКЗ з філософії проводиться у формі іспиту з вузлових питань, що потребують творчої відповіді та уміння синтезувати отримані філософські знання з сучасними соціальними і правовими проблемами.

Конкретний перелік питань та завдань, що охоплюють весь зміст навчальної дисципліни, критерії оцінювання екзаменаційних завдань, порядок і час їх складання визначаються кафедрою і доводяться до здобувачів вищої освіти на початку навчального семестру. До екзаменаційного білета включаються три питання з курсу філософії. Відповідь на кожне питання оцінюється від 0 до 20 балів.

Питання для підготовки до іспиту розміщено в АСУ та у Навчально-методичному посібнику з навчальної дисципліни «Філософія» для аспірантів (здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії) / уклад.: О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2019. 42 с. URL: <http://acs.nlu.edu.ua/materials/view.php?id=4246>.

Розподіл балів між формами організації освітнього процесу і видами контрольних заходів:

Поточний контроль		Іспит	Сума
Практичні заняття			
Модуль 1	Модуль 2	max 60	max 100
max 20	max 20		

Критерії оцінювання з дисципліни «Філософія»

Вид контролю	Кількість балів	Критерії (за кожною з оцінок)
Поточний контроль на практичному занятті	Max 5	Відмінне засвоєння навчального матеріалу з теми, можливі окремі несуттєві недоліки.
	4	Добре засвоєння матеріалу з теми, але є окремі помилки.
	3	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок.
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу.
Іспит	Max 60	<ol style="list-style-type: none"> 1. Всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, у тому числі орієнтація в інноваційних наукових доктринах та концепціях дисципліни. 2. Використання знань з основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою для аргументованої відповіді на іспиті. 3. Рівень самостійного засвоєння знань з дисципліни та використання отриманих результатів для аналізу явищ соціальної дійсності.
	55	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Використання знань з основної літератури та ознайомлення з додатковою літературою, рекомендованою кафедрою для аргументованої відповіді на іспиті. 3. Рівень самостійного засвоєння знань з дисципліни та використання отриманих результатів для аналізу явищ соціальної дійсності.
	50	<ol style="list-style-type: none"> 1. Достатньо повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, за відсутності у відповіді суттєвих неточностей. 2. Використання знань з основної літератури рекомендованою кафедрою для аргументованої відповіді на іспиті. 3. Рівень самостійного засвоєння знань з дисципліни та використання отриманих результатів для аналізу явищ соціальної дійсності.
	45	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі достатньому для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності. 2. Використання знань з основної літератури рекомендованою кафедрою для аргументованої відповіді на іспиті. 3. Помилки і суттєві неточності у відповіді на іспиті за наявності знань щодо їх самостійного усунення або за допомогою викладача.
	40	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі достатньому для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності. 2. Ознайомлення з основною літературою, рекомендованою кафедрою.

		3. Помилки у відповіді на іспиті за наявності знань для усунення найсуттєвіших помилок за допомогою викладача.
	35	1. Прогалини в знаннях з певних частин основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Наявність помилок у відповіді на іспиті.
	Min 0	1. Відсутність знань значної частини основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Неможливість продовжити навчання або здійснювати професійну діяльність без проходження повторного курсу з цієї дисципліни.

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни «Філософія» виставляється у залікову книжку відповідно до такої шкали:

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за 100- бальною шкалою, що використовується в НЮУ
A	Відмінно – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	5	90 – 100
B	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	4	80 – 89
C	Добре – у цілому правильна робота з певною кількістю незначних помилок		75 – 79
D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків	3	70 – 74
E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії		60 – 69
FX	Незадовільно – потрібно попрацювати перед тим, як перескладати	2	35 – 59
F	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс		0 – 34

7. Інформаційне забезпечення навчальної дисципліни

7.1. Література

Основна література

Бондаревич І. А. Філософія. Київ : Алерта, 2013. 240 с.

Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ: Наук. думка, 1997. 285 с.

Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: посібник для підготовки до іспиту. Харків: Право, 2016. 134 с.

Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 432 с.

Дротянко Л. Г. Філософія наукового пізнання: підручник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту "НАУ-ДРУК", 2010. 224 с.

Рижак Л. Філософія: підручник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 650 с.

Суспільство, людина, право: сучасні дослідження актуальних проблем: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко, Ю. Ю. Калиновський та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2014. 392 с.

Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко, Ю. Ю. Калиновський та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2017. 416 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15606/1/Monokol_Danilian_suchasne%20sus-vo_2017_final.pdf

Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / [О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко, Ю. Ю. Калиновський та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2018. 350 с. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15710>

Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб.; за ред. Л. В. Губерського. 2-ге вид., стереотип. Київ : Знання, 2012. 621 с.

Додаткова література

Вулевич М. Р. Філософія як мудрість та її осмислення в науковій і практичній діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 154-158.

Данильян О. Г., Тараненко В. М. Філософія: Підручник. Харків: Право, 2010. 312 с.

Дзьобань О. П. Сучасна соціальна синергетика: до питання про визначення концептуальних основ. *Вісник Наці. юрид. академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / Редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2011. Вип. 7. С. 3-15.

Калиновський Ю. Ю. Філософія соборності як світоглядне підґрунтя розвитку правового суспільства в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2013. Випуск 70 (№ 3). С. 354-360.

Коваленко І. І., Мелякова Ю. В. Кальницький Е. А. Феномен тілесності в перформативній парадигмі: від зібрання до проблематизації політичного. 2020. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 1 (44). С. 86-119.

Кузьміна С. Вітчизняна академічна філософія: працюємо в архівах. *Філософська думка*. 2010. № 6. С. 5-20.

Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. Харків: Прапор, 2007. 688 с.

Сучасний словник з суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. Харків: Прапор, 2006. 432 с.

7.2. Інтернет-ресурси.

Електронний архів-репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/782> (дата звернення: 10.06.2020).

Навчальний електронний інформаційний комплекс «Філософія (НЕІК)». URL: <http://dl.nlu.edu.ua/?lang=uk> (дата звернення: 10.06.2020).

Навчально-методичні матеріали Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL: <http://acs.nlu.edu.ua/materials/list.php> (дата звернення: 11.06.2020).

Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua> (дата звернення: 11.06.2020).

Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2020).

7.3. СЕНМК.

Стандартизований електронний навчально-методичний комплекс кафедри філософії URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=itemlist&task=category&id=120:kafedra-f%D1%96losof%D1%96%D1%97&Itemid=151.

7.4. Матеріально-технічне забезпечення навчальної дисципліни

Передплачено доступ до Інформаційно-правових систем ЛІГА:ЗАКОН (Система ГРАНД та Система аналізу судових рішень VERDICTUM). Доступ можливий у залі правової інформації Навчально-бібліотечного комплексу (вул. Пушкінська 84-А, 3 поверх).